

AMFIBIEËN EN REPTIELEN OP DE DELLEBUURSTERHEIDE

Rolf Griffioen & Karin Uilhoorn

Over heideterreinen en de bijzondere waarde ervan voor reptielen en amfibieën is in Twirre nog nagenoeg niets gepubliceerd. Daar komt nu verandering in. Dit artikel laat zien hoe geschakeerd deze diergroepen nog aanwezig zijn in de Dellebuursterheide.

INLEIDING

Heideterreinen vormen één van de belangrijkste leefgebieden voor amfibieën en reptielen in ons land. Dat ook de Dellebuursterheide een rijke 'herpetofauna' (kikkers, padden, salamanders, slangen, hagedissen) kent, zal een ieder opvallen die in het vroege voorjaar door het terrein loopt. Zelfs een weinig oplettende wandelaar zal het concert van Heikikkers op een

soorten en hun verspreiding ontbrak. Op grond van het feit dat veel van de Nederlandse amfibieën en reptielen sterk bedreigd worden, leek het ons zinvol de situatie op de Dellebuursterheide nader vast te leggen.

ONDERZOEK

In 1997 hebben wij de Dellebuursterheide gericht op amfibieën en reptielen onderzocht (Griffioen & Uilhoorn,

Daarbij zijn een paar kanttekeningen te plaatsen:

Voor *kikkers en padden* werden uitsluitend de plekken, waar de beesten zich kunnen voortplanten, in kaart gebracht. Dit gebeurde door het in het (vroege) voorjaar inventariseren van roepende dieren. Daarbij is geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende soorten Groene kikkers.

Salamanders werden opgespoord met behulp van een schepnet en door het gericht zoeken naar eitjes. Er is geen gebruik gemaakt van salamanderfuiken. Vooral de Kamsalamander is beter door middel van fuiken te inventariseren dan met een schepnet. De soort lijkt in Friesland niet voor te komen, maar is wel bekend van vlak over de provinciegrens in Drenthe (Bergmans & Zuiderwijk, 1986).

Reptielen werden opgespoord door langzaam en oplettend door het terrein te lopen. Er werd zoveel mogelijk naar gestreefd dit te doen tijdens voor reptielen zo gunstig mogelijke weersomstandigheden (zonnig, niet te koud, maar zeker ook niet te warm). Het feit dat het opsporen van reptielen vaak gecombineerd werd met de insecteninventarisaties kan de resultaten voor deze groep negatief hebben beïnvloed.

Als aanvulling op het veldwerk is begin maart 1998 het archief van de Werkgroep Amfibieën en Reptielen Friesland (WARF) doorgenomen op waarnemingen van amfibieën en reptielen op de Dellebuursterheide. Dit artikel is vooral gebaseerd op ons onderzoek uit 1997 en de waarnemingen uit het WARF-archief. Waar mogelijk zijn deze gegevens aangevuld met informatie van recentere datum.

SOORTEN

Op de Dellebuursterheide zijn vijf soorten amfibieën en vijf soorten reptielen te vinden (tabel 1). Een opmer-

Heikikkers in overrompeling

foto Karin Uilhoorn

moie vroege voorjaarsdag, eind maart of begin april, niet ontgaan. Toen wij het terrein pas leerden kennen bleek ons, uit eigen waarnemingen en mededelingen van reptielen- en kikkerkenners uit de omgeving, dat behalve de Heikikker ook de meeste andere in Noord-Nederland voorkomende soorten in het terrein aanwezig zijn. Systematisch onderzoek naar de herpetofauna van het gebied had evenwel nooit plaatsgevonden en een overzicht van het voorkomen van

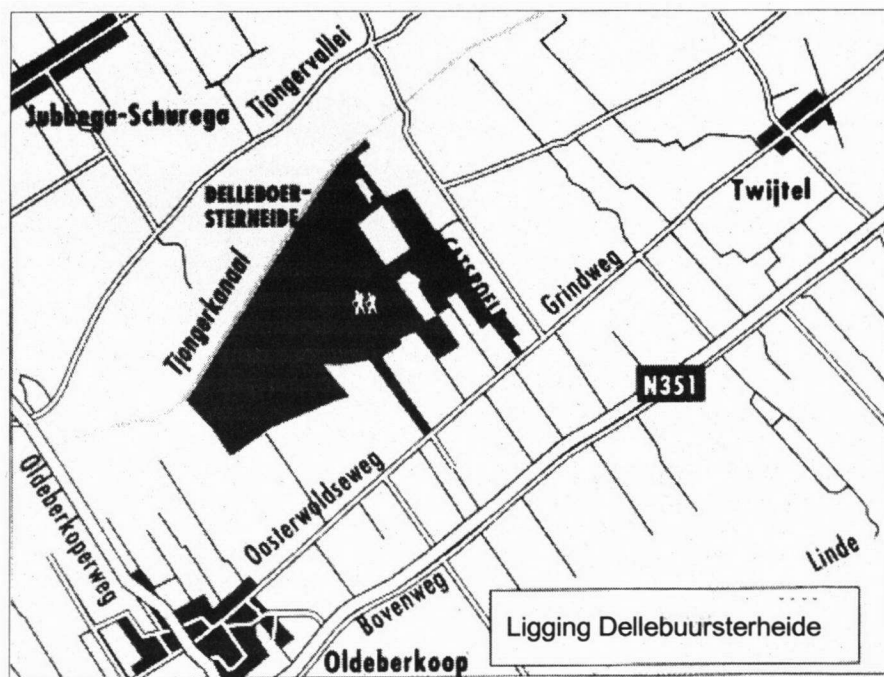
1998). Bij die inventarisatie is uitgegaan van de terreingrenzen, zoals deze zijn aangegeven in de handboeken van It Fryske Gea met Friese natuurgebieden (Van der Ploeg 1993). Dit betekent dat zowel het oorspronkelijke heideterrein, de Hoon en de Katspoole alsook de recente natuurontwikkelingsterreinen bij de inventarisatie zijn betrokken. Bij de inventarisatie werd gewerkt op basis van de gangbare inventarisiemethoden (zie bijvoorbeeld Stumpel & Siepel 1993).

kelijk hoog aantal, mede gezien de relatief geringe oppervlakte van het natuurterrein. De verschillende in het terrein voorkomende soorten worden één voor één besproken.

AMFIBIEËN

Kleine watersalamander De Kleine watersalamander is de minst algemene amfibieënsoort op de Dellebuursterheide. Deze soort is slechts op twee plekken aangetroffen, namelijk in de pingoruïne (dobbe, gevormd in de laatste ijstijd) op de Hoorn en in een poeltje midden op de heide. Gezien de vangsten van meerdere jonge dieren plant de soort zich in beide poelen ook voort. Deze poelen zijn iets minder zuur dan de meeste van de overige in de open terreindelen aanwezige wateren. Dit valt af te leiden uit de aanwezigheid van de Grote lisdodde en wordt bevestigd door pH-metingen. De Grote lisdodde is vaak een aanwijzing voor het voorkomen van leem in de bodem. Leem is een grondsoort die veranderingen in de zuurgraad redelijk goed kan opvangen (buffering).

Bruine kikker en Gewone pad De Bruine kikker en de Gewone pad zijn duidelijk talrijker dan de hiervoor besproken soort. In de voortplantingstijd is echter geen van beide soorten echt algemeen. Van de Bruine kikker worden in het voorjaar relatief weinig roepende individuen gehoord. Alléén in

de pingoruïne op de Hoorn is deze soort in de voortplantingstijd in grotere aantallen roepend waar te nemen. Mogelijk plant de soort zich ook voort in de Katspoele; van dit terreindeel zijn in het WARF-archief meldingen aanwezig van bruine kikkerlarven. Volwassen dieren worden verspreid over het hele terrein gezien. De indruk bestaat dat deze dieren pas in de loop van het seizoen in grotere aantallen de heide op komen. Dit gedrag is tegengesteld aan dat van de Heikikker, die juist pas na de voortplantingstijd ook buiten de heide wordt aangetroffen. Ook uit het WARF-archief blijkt dat volwassen Bruine kikkers vrij algemeen voorkomen.

Roepende Gewone padden worden in kleine aantallen waargenomen in sloten in de buurt van de Tjonger. Daarnaast is deze soort algemeen in de pingoruïne op de Hoorn. Elders worden regelmatig niet-roepende dieren gevonden. Vooral in de bossen langs de Tjonger wordt de soort relatief veel gezien. In het WARF-archief zijn van deze soort slechts drie meldingen aanwezig, onder meer van jonge dieren bij de Katspoele.

Groene kikker en Heikikker De Heikikker en de Groene kikker zijn in de voortplantingstijd de meest algemene amfibieën. Beide soorten wor-

den vaak in dezelfde wateren aangetroffen. Alleen in de nieuw gegraven meanders (bochten) op de Hoorn komen wel Groene kikkers maar geen Heikikkers voor. Opgemerkt dient te worden dat de voortplantingstijd van beide soorten gescheiden is: die van de Groene Kikker ligt beduidend later in het jaar dan die van de Heikikker. In het WARF-archief wordt de Groene kikker van meerdere terreindelen gemeld. Opmerkelijk is dat de soort in de periode 1968-1989, ondanks regelmatig terreinbezoek, niet in de Katspoele is waargenomen. De eerste melding van Groene kikkers bij de Katspoele dateert pas uit 1994.

De Heikikker wordt in de meeste wateren op en rond de heide aangetroffen. Opmerkelijk is dat de soort onder andere aanwezig is in de, in het kader van natuurontwikkeling, recent gegraven laagtes. Deels sluiten deze laagtes direct aan op reeds bestaande heidevennen. De indruk bestaat dat de dieren in de vennen minder talrijk zijn dan in de laagtes. Mogelijk dat de heidevennen al iets te zuur zijn; op enkele plaatsen werden beschimmelde eitjes vastgesteld.

Ondanks het feit dat de Heikikker op de Dellebuursterheide bijzonder algemeen is, zijn slechts vier meldingen in het WARF-archief aanwezig. In de tachtiger jaren wordt de soort gemeld

amfibieën

Kleine watersalamander
Gewone pad
Heikikker
Bruine kikker
Groene kikker

reptielen

Hazelworm
Levendbarende hagedis
Ringslang
Adder
Gladde slang

Tabel 1. Waargenomen soorten amfibieën en reptielen op de Dellebuursterheide in de periode 1995-1999

van de schraalgraslandjes langs de Tjonger, in de jaren negentig uit de omgeving van de Katspoele. De schaarste aan waarnemingen geeft waarschijnlijk aan, hoe gemakkelijk deze op de Bruine kikker lijkende soort over het hoofd wordt gezien.

REPTIELEN

Levendbarende hagedis Het meest algemene reptiel op de Dellebuursterheide is ongetwijfeld de Levendbarende hagedis. Deze soort wordt in vrijwel alle terreindelen waargenomen met uitzondering van meer gesloten bos en de meest voedselrijke graslanden, zoals aan de buitenrand van de Hoom. Ook uit het WARF-archief blijkt dat de Levendbarende hagedis algemeen is. Vanaf 1985 zijn 26 meldingen aanwezig. Vermeldenswaardig is dat de soort ook waargenomen wordt in de recente natuurontwikkelingsgebieden direct ten oosten van de heide.

Hazelworm Eén van de meest schaarse soorten op de Dellebuursterheide is de *Hazelworm*; er zijn slechts drie waarnemingen. In 1997 werd de *Hazelworm* waargenomen in het langs de Tjonger gelegen eikenbos. In oktober van het voorafgaande jaar werd de soort tijdens een (Geaflecht-)excursie gezien, terwijl de soort ook in 1984 reeds eenmaal bij de Katspoele werd waargenomen. Uit de directe omgeving zijn eveneens recente waarnemingen bekend, onder meer uit het Diaconieveen en van de Grindweg (WARF-archief).

Ringslang Op de Dellebuursterheide komen de drie Nederlandse soorten slangen voor: Ringslang, Adder en Gladde slang. De *Ringslang* is op de Dellebuursterheide niet zeldzaam. Met name op de in de nabijheid van de Tjonger gelegen terreindelen wordt de soort vaak gezien, maar ook in andere terreindelen is de soort niet ongewoon. Zo komt de slang onder meer voor in gebied waar recent natuurontwikkeling heeft plaatsgevonden. Deze nieuwe leefplekken betekenen een duidelijke versterking van de positie van de soort op het terrein. Ook de aanleg van zogenaamde broeihopen is een maatregel die (waarschijnlijk)

Dellebuursterheide

foto Karin Uilhoorn

gunstig voor de soort is geweest. Dat de Ringslang op de Dellebuursterheide en omgeving niet zeldzaam is, blijkt ook uit het WARF-archief. In de periode 1984-1998 staan 41 meldingen geregistreerd: 16 daarvan komen van de Dellebuursterheide, waar de soort onder meer bij de Katspoele regelmatig is waargenomen (zes keer).

Adder Ook de *Adder* is niet ongewoon. Adders werden door ons met name gezien in de omgeving van de hoogveenken en de ten westen daarvan gelegen natte laagte. Maar ook elders zijn adders te zien, hetgeen onder andere uit het WARF-archief blijkt. Er zijn waarnemingen bekend van de Hoom en de Katspoele. Nabij de Katspoele werd de soort in verhouding veel gezien: Negen van de in totaal 23 meldingen (vanaf 1984) komen van dit deel van het terrein. Regelmatig wordt ook melding gemaakt van Adders langs het oude zuidelijke toegangspad naar de Dellebuursterheide, dat iets westelijker lag dan het huidige toegangspad.

Gladde slang Het voorkomen van de Gladde slang op het terrein was lange tijd onduidelijk. Er waren met regelmaat meldingen van individuen, maar deze konden nooit bevestigd worden. In 1998 werd de soort met zekerheid waargenomen in het eiken-

bos langs de Tjonger. Wij gaan ervan uit dat hiermee de discussie beslecht is en dat de soort in het terrein voorkomt. Buiten deze waarneming zijn er zoals vermeld meerdere onbevestigde waarnemingen. Zelf namen wij in oktober 1998 waarschijnlijk een Gladde slang waar op de Hoom. In 1997 was er een melding van een (zwemmend) individu in een oude Tjonger-meander. Deze waarnemingen sluiten aan op oudere waarnemingen van de Dellebuursterheide (1984) en van het Diaconieveen (1981, 1987). Opmerkingen in het WARF-archief suggereren bovendien dat er begin zeventiger jaren een populatie Gladde slangen in het direct naast de Dellebuursterheide gelegen Diaconieveen aanwezig zou zijn. In die tijd zou een leraar excursies en lezingen hebben gegeven over de Gladde slang op het Diaconieveen, waarbij hij gebruik maakte van beeldmateriaal in de vorm van dia's en films. De weduwe van deze leraar kon dit bij navraag echter niet bevestigen. Hoewel haar man incidenteel wel naar slangen had gekeken, leek het haar een onwaarschijnlijk verhaal.

BEHOUD EN ONTWIKKELING

Voorgaande onderstreept nog eens dat de Dellebuursterheide een belangrijk gebied is voor de herpetofauna. Er komen zeker tien soorten amfibieën

en reptielen in het gebied voor. Maar liefst vijf van deze soorten staan op de Rode Lijst (Hom e. a. 1996).

De rijkdom aan amfibieën en reptielen kan in belangrijke mate verklaard worden uit de grote variatie die op verschillende niveaus in het terrein aanwezig is. Enerzijds betreft dit de landschappelijke verscheidenheid die on-

gebied aanwezige variatie. Waar heidebeheer nodig is, zal men moeten kiezen voor kleinschalige ingrepen. Grootschalig plaggen, maaien en branden van heideterreinen is ongewenst. De huidige begrazing dient kritisch te worden gevolgd. Begrazing wordt in het algemeen als een minder gunstige beheersvorm gezien voor de

stoord kunnen bereiken.

Ten aanzien van de bossen dient intensief bosbeheer achterwege te blijven. Het ontstaan van gevarieerde en gestructureerde bosranden en zoomvegetaties moet zoveel mogelijk worden gestimuleerd.

Herinrichting Ook (her)inrichtingsmaatregelen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het behoud van de aanwezige herpetofauna. De maatregelen zullen onder meer gericht moeten zijn op het tegengaan van verdroging. Onderzoek zal moeten uitwijzen op welke manier verdroging op de Dellebuursterheide het best bestreden kan worden.

Bestrijding van versnippering verdient bijzondere aandacht. Het herstellen van de uitwisseling tussen de rond en op de Dellebuursterheide aanwezige deelpopulaties van amfibieën- en reptielensoorten kan de overlevingskansen van de populatie als geheel (de metapopulatie) sterk verhogen (Opdam & Hengeveld 1990). Met name het opheffen van barrières tussen de Dellebuursterheide en het Diaconieveen zou een bijzonder belangrijke versterking van de positie van de aanwezige populaties kunnen betekenen. Het (gedeeltelijk) herinrichten van de nu nog aanwezige landbouwgronden en het treffen van passagemaatregelen bij de Alberdalaan of zelfs het uit gebruik nemen van de Alberdalaan zijn dan noodzakelijk. Dergelijke maatregelen kunnen zowel (deel)populaties met elkaar verbinden als het leefgebied voor amfibieën en reptielen uitbreiden. Dat hier op relatief korte termijn voor de dieren grote winst te boeken is, blijkt onder meer uit het feit dat de nog geen tien jaar geleden aan het agrarisch gebruik onttrokken gronden nu gebruikt worden door meerdere soorten reptielen en amfibieën. Ook elders blijkt dat de (floristisch veelal minder aansprekende) pitrus-vegetaties, die snel na het uit gebruik nemen van landbouwgronden ontstaan, voor amfibieën en reptielen bijzonder interessant kunnen zijn (Donker, 1999).

Adder vrouw

foto Herman Feenstra

der meer gepaard gaat met veel overgangssituaties. Anderzijds is de binnen de vegetaties aanwezige variatie in structuur belangrijk. Met name heidevegetaties waar open plekken worden afgewisseld met hoge en lagere heidepollen zijn voor warmteminnende soorten van grote betekenis. Op de Dellebuursterheide zijn dergelijke plekken vooral daar te vinden waar natte en drogere heide elkaar afwisselen, zoals bijvoorbeeld rond de hoogveenkeren. Voor amfibieën is de aanwezigheid van veel ondiep en visvrij water van belang.

Variatie en structuur Het beheer zal in het algemeen gericht moeten zijn op het instandhouden, en waar mogelijk versterken, van de binnen het

Gladde slang, terwijl de effecten op Adder en Levendbarende hagedis sterk afhangen van de begrazingsdruk (Stumpel & Siepel, 1993). Op dit moment vormt begrazing waarschijnlijk geen bedreiging voor de aanwezige amfibieën en reptielen, omdat de grazers zich vooral ophouden in de meer voedselrijke terreindelen (eigen waarnemingen).

Voor de Ringslang kan de aanleg van extra broeihopen meer mogelijkheden bieden voor het afzetten van eieren (Van den Bogert, jaartal onbekend). De aanleg kan zowel in de vochtige graslanden als in de bossen plaatsvinden. Daarbij moet gelet worden op de aanwezigheid van dekking in de vorm van bijvoorbeeld struiken, zodat Ringslangen de broeihopen onge-

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Bergmans, W. & A. Zuiderwijk 1986. Atlas van de Nederlandse Amfibieën en Reptielen en hun Bedreiging. Vijfde herpetologische verslag. Uitgave nr. 39 van de Bibliotheek van de KNNV. Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging,

Hoogwoud.

Bogert, H. van den (jaar onbekend). Handleiding voor het opzetten van eilegplaatsen (broeihopen) voor Ringslangen. Aktie 'Help de Ringslang'. Uitgave Drents Dobben Overleg, Assen.

Donker, A. 1999. Pitrus, een verassend goed reptielbiotoop. *De Levende Natuur* 100(6):222-223.

Griffioen, R.H.W. & H.M.G. Uilhoorn 1998. Inventarisatie van amfibieën en reptielen op de Dellebuursterheide in 1997. Eigen uitgave.

Horn, C.C., P.H.C. Lina, G. van Ommering, R.C.M. Creemers & H.J.R. Lenders 1996. Bedreigde en kwetsbare reptielen en amfibieën in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 25. Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer, Wageningen.

Opdam, P. & R. Hengeveld 1990. Effecten op planten- en dierpopulaties. In: *De versnippering van het Nederlandse landschap, onderzoeksprogrammering vanuit zes disciplinaire benaderingen*. Publikatie RMNO nr. 45. Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek.

Ploeg, D.T.E. van der 1993. Door It Fryske Gea. Handboek met alle natuurgebieden. Uitgave It Fryske Gea, Olterterp.

Smit, G.F.J. & A. Zuiderwijk 1997. Handleiding voor Monitoring van Reptielen in Nederland. Tweede, herziene druk. RAVON / CBS. Samenwerkende organisaties Stichting Reptielen Amfibieën Vissen Onderzoek Nederland, werkgroep Monitoring / Centraal Bureau voor de Statistiek.

Stumpel, A.H.P. & H. Siepel 1993. Naar een meetnet voor reptielen en amfibieën. IBN-rapport 033. Instituut voor Bos en Natuuronderzoek, Wageningen.

Wiersma, Th. et al. 1999. *Ontdek de Friese natuur*. Handboek met uitgebreide informatie over alle natuurgebieden van It Fryske Gea. Een uitgave van It Fryske Gea, Provinciale Vereniging voor Natuurbescherming.

Rolf Griffioen & Karin Uilhoorn, *Zwette 66, 8446 MK Heerenveen, uilhoorn@tip.nl*
